

ČITANJE KULTURE

KULTURA KAO DRUŠTVENO OPASAN POJAM

SRĐAN VRCAN

Nema sumnje da je pojam kulture u sociologij-
skom i kulturno-antropolozijskom diskurzu već odavno
dobio obilježja izrazito višeznačnog i, stoga, veoma pri-
jepornog pojma. Dovoljno je prisjetiti se da su A. L.
Kroeber i Clyde Kluckhohn u svojoj poznatoj kolekciji
definicija kulture naveli 164 različite definicije kojima
su se služili različiti relevantni autori. Oni su istodobno
opisali ili samo naznačili niz prijepornih točaka oko ko-
jih su se vodili veliki sporovi u raspravama o kulturi: od
spora o odnosu kulture i prirode te kulture i civilizacije
preko spora između duhovnog i materijalnog, subjektiv-
nog i objektivnog, organskog, cjelovitog i svrhovitog te
mehaničkog, artifičijelnog i utilitarnog do spora o ono-
me što je dato “kao ugrađeno u naše kosti” i onome što
”promišljamo mozgom” te između kulture u jednini i
kultura u množini itd. U najnovije vrijeme na to je uka-
zao i Terry Eagleton, prikazujući povijest razlika u shva-
ćanju kulture, pa i sporova oko kulture koji su povijesno
prevladavali ponajprije u modernoj evropskoj misli. I to
prepoznajući sadržajno tri glavne tradicionalne struje u
definiranju kulture: prvu koja kulturu shvaća i određuje
kao vrijednosno obojenu civilnost, te je vezuje za na-
predak u civilnosti, odnosno kultiviranosti, drugu koja
prividno vrijednosno neutralno definira kulturu kao
način života i treću koja kulturu reducira u osnovi na
umjetnost s nizom žarišnih spornih točaka u njihovu
međusobnom odnosu. To se može lijepo ilustrirati pri-
mjerice sporom između kulture kao civilnosti koja je su-
protnost barbarstvu i kulture kao načina života koja mo-
že biti kompatibilna s barbarstvom ili identična s njim.

AFIRMACIJE NACIONALNIH, ETNIČKIH... IDENTITETA

Ono što, međutim, karakterizira suvremene prijepore
oko kulture jest to što se pomaknulo žarište takvih spo-

rova. Taj pomak je nastupio početkom sedamdesetih godina kada se kultura ponajprije počinje vezivati za osobite identitete, te se rabi za afirmaciju specifičnih identiteta – nacionalnih, etničkih, spolnih, regionalnih itd. – daleko više i daleko prije nego za njihovo nadilaženje transcendiranjem. Zapravo kultura tada sama postaje društveno polje oštrog suprotstavljanja. Od tada u žarištu sporova nije više pitanje o većem ili manjem stupnju preciznosti i dosljednosti u definiranju kulture i o eventualnom eksplikativnom potencijalu pojedinih definicija, nego su izravno posrijedi društveni učinci određenih shvaćanja kulture kad se ona pretoče u politički relevantne i politički djelatne ideje. A to znači da već na teorijskoj razini počnu služiti legitimiranju određenih političkih strategija i političkih akcija koje se ponajčešće pozivaju u svom političkom djelovanju i na osobita, ali lako prepoznatljiva shvaćanja kulture. I to tako što takvim shvaćanjima daju status navodne društvene prirodnosti i normalnosti koja pretendira da je i znanstveno-teorijski utemeljena. Na iskustvenoj i djelatnoj razini upravo takva shvaćanja kulture služe određenim političkim strategijama kao podloga za političke mobilizacije i njihove izravne političke legitimizacije. I to u znaku jednostrane političke input legitimizacije, a ne legitimizacije na temelju sklada između inputa i outputa određene politike koja im je nedohvatljiva. Ni to nije, naravno, apsolutna novina u općenitom diskurzu o kulturi: dovoljno je prisjetiti se činjenice da je primjerice Thomas Mann pokušao Prvi svjetski rat, dok je još trajao, protumačiti kao sukob između zaraćenih strana koje su navodno otjelovljivale dva suprotna shvaćanja

kulture – jedno mehanicističko i artificiozno, a drugo organsko i prirodno.

ZAJEDNICA KRVI I TLA

Međutim, u suvremenom je okviru najrelevantnije da je na djelu obrat po kojem pojam kulture zbog svojih mogućih društvenih učinaka dobiva značajke svojevrsnog “društveno opasnog” pojma, pa se po svojem sadržaju i po svojim funkcijama približava tradicionalnom pojmu rase kao klasičnom “društveno opasnom” pojmu kako je on bio definiran i korišten u tipično rasističkom ideološkom, ali i u kvazi-znanstvenom diskurzu. Na sličan način kultura sada zadobiva manje više isti sadržaj i iste funkcije koje je imala prije i poznata sintagma *Blut und Boden Gemeinschaft* koja se pretakala u političku praksu i još više u državnu politiku. Naravno, nije više posrijedi samo onaj tip odnosa prema kulturi koji je Walter Benjamin svojevremeno naglasio, upozoravajući da povijest pokazuje kako iza velikih kulturnih dostignuća stoji barbarstvo kao njihovo naličje. No isto tako nije više posrijedi ni onaj tip odnosa prema kulturi koji je dobio svoj pregnantni izraz u poznatoj tvrdnji jednog od nacističkih glavešina da kad se čuje riječ kultura odmah hvata za pištolj jer je za njega kultura značila kritičku misao i kritički odnos prema njegovu svjetonazoru i ideologiji te prema političkoj praksi koja se opravdavala tim svjetonazorom. Posrijedi je, moglo bi se reći, izravno suprotan odnos. Posrijedi su također i shvaćanja kulture koja su relativno nedavno dobila na popularnosti i kredibilitnosti ponajprije u sklopu suvremenog širokog zaokreta od politike interesa koja je dominirala desetljećima k politici identiteta koja

108

postaje dominantna u najnovije vrijeme. I to po tome što upravo kulturna različitost postaje odlučujući faktor u oblikovanju politički relevantnih identiteta, te tako kultura biva nužno uvučena u današnje tzv. identitetske borbe prema terminu Charlesa Taylora. Ono što je pri tome najrelevantnije jest da se takva shvaćanja na razini neposredne političke prakse manifestiraju prije svega tako što kultura postaje zadnji legitimni temelj na kojemu se daju ili uskraćuju prava – ljudska, ustavna, politička, građanska itd. – kao što postaje i najdublja legitimna osnova za striktno i rigidno društveno uključivanje i isključivanje sa svim onim što sa sobom ponekad donosi. Ili, još preciznije, kultura postaje podloga na kojoj se vrši suvremeno insceniranje političke legitimizacije takvog davanja i uskraćivanja prava kao i insceniranje legitimizacije društvenog uključivanja i isključivanja. Na toj podlozi po pravilu selektivnog i diskriminirajućeg davanja i uskraćivanja prava kao i rigidnog društvenog uključivanja i isključivanja, daje se privid nečega što je samo po sebi razumljivo, a konkretne se političke odluke kojima se to ostvaruje oblače u ruho nečega što je u osnovi nepolitičko ili predpolitičko.

Vrijedi spomenuti da je klasičan primjer na koji se to shvaćanje kulture nedavno politički manifestiralo moguće naći na primjer u intervjuu koji je Franjo Tuđman dao *New Yorkeru* u ožujku 1991. godine i u kojem razloge za nemogućnost života Hrvata i Srba u zajedničkoj državi i za nužnost secesije nije tražio u pogrešnim, diskriminirajućim ili represivnim i autoritarnim te nedemokratskim sistemskim i institucionalnim aranžmanima, nego u dubljim i temeljito neuklonjivim razlikama u kul-

turi između Hrvata i Srba koje svaki oblik njihova suživota čine nemogućim i neodrživim. U tom intervjuu Tuđman je, naime, ustvrdio da “Hrvati pripadaju različitoj kulturi – različitoj civilizaciji – od Srba... Hrvati su dio Zapadne Europe, dio mediteranske tradicije. Srbi pripadaju Istoku. Njihova Crkva pripada Istoku. Oni rabe ćirilicu, koja je istočna. Oni su istočni narod poput Turaka i Albanaca. Oni pripadaju bizantinskoj kulturi... Unatoč sličnosti u jeziku, mi ne možemo živjeti zajedno” (navodi se prema knjizi: Catherine Barnes).

Vrijedi, dakako, spomenuti da se takva shvaćanja u znanstvenom diskurzu mogu dobro ilustrirati zaključkom do kojeg je došao Ernest Gellner, polazeći od ključne i djelatne političke formule modernog nacionalizma “Jedna nacija, jedna kultura i jedna država” i od svog čitanja tzv. nacionalističkog imperativa o nužnoj i poželjnoj konvergenciji državnih granica s nacionalnim granicama. Zaključak glasi da pod određenim prilikama implementacija tih političkih formula “mora uključiti razmjenu stanovništva ili protjerivanje, te manje ili više nasilnu asimilaciju, pa ponekad i likvidaciju da bi se postigla ona uska povezanost između države i kulture (sic!) koja je suština nacionalizma”. U sličnom duhu će kasnije i Claus Leggewie zaključiti da “kulturni sistem” nije više kraj i funkcija društvene integracije kako je to postulirala starija sistemska teorija: “namjesto smirivanju sukoba, sve više služi njihovom izražavanju”. To na izričit način vrijedi i za Huntingtona za kojega je, kako na to s razlogom upozorava Rösen, “rat uistinu majka svih stvari u spletu odnosa između različitih kultura, te se i vlastiti identitet uvijek iznova ra-

đa iz rata. Naime, rat je fizičko ozbiljenje kulturnog načela diferencijacije u procesu nastanka identiteta. Počinje se takoreći na duhovnoj razini riječima, slikama i simbolima različitosti. Na kraju pak stoji oružje, krik i smrt i govore istim jezikom etnocentrizma.” Naravno, iz toga doista slijedi zaključak da je pojam kulture u tom smislenom okviru uistinu postao društveno opasan pojam.

MINIDRAME KULTURA

Vrijedi nešto preciznije opisati to shvaćanje kulture. Ono predočava kulturu uglavnom na sljedeći način:

a) Kultura postoji samo u obliku mnoštva distinktivnih paketa načina života koji su kao svojevrsni zatvoreni tekstovi uzajamno nekomunikabilni i nespojivi, te znače afirmaciju osobita identiteta, pa je, stoga, posrijedi svojevrsna apsolutizacija partikularnosti. Tako se društveni svijet poima kao jasno podijeljen u mnoštvo distinktivnih kultura od kojih svaka pripada manje-više samo jednoj zajednici ili se otkriva, po Zygmuntu Baumanu, kao svijet razbijen u mnoštvo mini-drama.

b) Kultura, uvijek u množini tj. obliku distinktivnih paketa, u osnovi je jedinstvena i unutarnje homogena, te, stoga, u tom osobitom, prema unutra okrenutom pogledu, partikularno dobiva status univerzalnog. Posrijedi je, dakle, posebiti kulturni pluralizam kojim se osporavaju pretenzije na univerzalnost kulture afirmacijom mnoštva kulturnih minisvjetova i njima svojstvenih životnih minidrama koje, međutim, u svom minikrugu imaju upravo ista

ona svojstva koja se pripisuju univerzalnoj kulturi.

c) Kultura se kao mnoštvo kultura mijenja i razvija u osnovi na genealoški način kao organski proces i kao stihijska evolucija na temelju svojih zadatih intrinzičnih značajki. To se događa i onda kad se mijenja kao osobit odgovor na nove izazove iz svog okruženja.

d) Kultura se teritorijalizira tako da se geografski prostori i društveni prostori poklapaju: kultura kao mnoštvo distinktivnih paketa nužno se vezuje za određene teritorije, pa se, stoga, društva poimaju kao svojevrsni teritorijalizirani kulturni blokovi.

e) Kultura se istodobno na neki način naturalizira, te dobiva svojstva jednog kvazideterminističkog pojma. Naime, kulturnoj se različitosti pridaju i svojstva i funkcije slične funkcijama biološke različitosti živih bića, te se mnoštvenost kultura pojavljuje kao način na koji se u ljudskom okviru zajamčuje preživljavanje i stabilnost u svijetu u kojem su ljudi stalno suočeni s kontingencijom i izrazitom mnoštvenošću mogućnosti (pa ponekad i pravom “tiranijom mogućnosti”) i izazova onako kako tek raznolikost bioloških vrsta zajamčuje prilagođavanje, održavanje života i njegovu reprodukciju u isto tako iznimno složenom, promjenjivom i raznolikom prirodnom svijetu. Naravno, naturalizacija kulture u političkoj upotrebi ima ona svojstva koja ima naturalizacija društvenog uopće po tome što u osnovi “apsorbira odluke i mijenja odluke u neodluke”.

110

f) Za kulturu se drži da je svakome potrebna u obliku koherentnih i homogenih paketa da bi svatko mogao osmisliti svoj vlastiti život, pa je i socijalizacija moguća tek unutar određenog kulturnog konteksta. Tako se sugerira da zapravo kultura više izabire nas nego što mi izabiremo nju dok se pak dosljedno konformističko usvajanje sadržaja kulturnih paketa pretvara u uvjet normalnosti pa i mentalnog zdravlja pojedinaca.

KULTURA UBIJANJA ILI UBIJANJE

g) Pretpostavlja se posve osobita veza između kulture i društvene moći pa se, s jedne strane, drži da je kultura sama po sebi moć i izvor društvene moći, ali se, s druge strane, kultura bez oslonca i bez potpore vlasti drži da je osuđena na propast, pa, stoga, nacionalna kultura kao distinktivni paket načina života nužno traži i zaštitnički krov nacionalne države koja mora promovirati nacionalnu kulturu i jamčiti njezin monopol. Za zaokruživanje i jedinstvo kao i održavanje i prosperitet nacionalne kulture kao distinktivnog paketa potreban je čvrst brak između nacionalne kulture i nacionalne države.

III h) Na jedan paradoksalan način povezuju se načelni kulturni relativizam koji inzistira na tvrdnji da su sve kulture međusobno neusporedive i podjednako vrijedne jer nema nekog transkulturnog stajališta s kojeg bi se moglo ocjenjivati i rangirati različite kulture, ali se praktično istodobno zastupa kao djelatno uvjerenje u superiornost vlastite kulture. Time se samo obnavlja prastara plemenska podjela naglašena već u samim imenima plemena na "ljude" i "ne-ljude" ili kasnija podjela na Helene i Barbare i suvremena podjela na Balkance i ne-Balkance i slično.

Sve ovo upozorava da definiranje kulture kad se ono izravno pretače u odgovarajuće političko djelovanje i tom djelovanju služi kao podloga njegova legitimiteta te prestaje biti bezazlena pojmovna igra. Ono implicira i neke društvene konzekvencije s kojima se mora računati. Vrijedi se, u tom kontekstu, prisjetiti upozorenja Alaina Tourainea da je suvremeni svijet prožet radikalnijim sukobima od sukoba iz klasičnog industrijskog doba jer su sada posrijedi sukobi kultura i identiteta koji su u osnovi ne-negocijabilni budući da nisu jednostavno sukobi interesa koji su negocijabilni. "Danas sukobi ne suprotstavljaju samo društvene aktere, nego kulture, svijet instrumentalne akcije svijetu kulture i doživljajnom svijetu (Erlebnisswelt). Između njih nema mogućeg posredovanja. Iz tog su razloga društveni sukobi zamijenjeni potvrđivanjem apsolutnih razlika i totalnim odbacivanjem drugih." Nikad, stoga, sukobi nisu bili tako globalni do te mjere da je "svijet danas prožet više križarskim ratovima i borbom na život i smrt nego sukobima koji bi bili politički negocijabilni". To je najbrutalnije, ali i za ove prostore najrelevantnije istakao Eagleton svojom tvrdnjom: "U Bosni ili Belfastu kultura nije samo ono što vi stavljate u vaš *walkman*, nego ono za što ubijate."

Tekst je prvobitno objavljen u *Žarezu* br. 50, str. 8-9.

BIBLIOGRAFIJA

- BARNES, Catherine, "Dehumanization of "the Other" in the Political Discourse of Recognized Leaders and the General Media", u: *Conflict Resolution Training Manual for Religious People*, International Seminar, Pecs, 1996.
- BAUMAN, Zygmunt (1992), *Intimations of Postmodernity*, London, New York, Routledge.
- BECK, Ulrich (1993), *Die Erfindung des Politischen, Zur einer Theorie reflexiver Modernisierung*, Frankfurt a/M., Suhrkamp.
- EAGLETON, Terry (2000), *The Idea of Culture*, Oxford, Malden, Blackwell.
- GELLNER, Ernest (1986), *Nations and Nationalism*, Cambridge, Blackwell.
- KROEBER, A.L., Kluckhohn, Clyde /ur./, *Culture. A Critical Review of concepts and Definitions*, New York, Vintage Books, 1963.
- LEGGEWIE, Claus (2000), "Kultura sveta – svetovna kultura", *Nova revija*, 19, (219-220)
- RÜSSEN, Jorn (2000), "Etnocentrizam in interkulturalna komunikacija", *Nova revija*, 19, (219-220).
- TAYLOR, Charles (2000), "Vera in identiteta, Religija in nasilje v svetu", *Nova revija*, 19, (215).
- TAYLOR, Charles (2000), Challenge of Inclusive Democracy, IWM Newsletter, (68).